

Lenjinovo određenje militarizma i njegova aktualnost

Ilija Prijić

VTS »Rade Končar«, Zagreb

Sažetak

Lenjinovo shvaćanje militarizma do 1916. godine sukladno je socijaldemokratskim stavovima II. internacionale. On ga ne određuje kao vlast vojnika već kao politiku koja uspostavlja institucije oružanih snaga i stajaće vojske koja treba poslužiti u sukobu kapitala i rada. Suočen s ratom i oružanom intervencijom Lenjin će redefinirati svoje određenje militarizma i prihvatiti ga kao nužan instrument očuvanja revolucije. Ni u jednom od ova dva određenja militarizma Lenjin se ne približava njegovom suvremenom određenju.

Veliki je broj povjesničara, sociologa, politologa, psihologa, političara i pobornika mira zaokupljen time na što se svode civilno-vojni odnosi, a u sklopu njih i koncept militarizma.¹ Počevši od stjecanja američke nezavisnosti, preko jakobinske revolucije u Francuskoj, do razmišljanja pripadnika socijaldemokracije I. i pogotovu II. internacionale, razmatranja o tim pitanjima bivala su sve intenzivnija. Oblikovani u različitim koncepcijama i viđenjima — Džefersonovoj (Jefferson) i Medisonovoj (Madison) doktrini nenaoružanosti, Vašingtonovoj (Washington) ideji o maloj stajaćoj armiji, doktrini naoružanog naroda Žan-Pol Mara (Jean-Pol Marat) i Sen-Žista (Saint-Just), Smitovoj (Smith) doktrinu stajaće vojske, militarističkoj doktrini u Vajmarskoj Republici (npr. generala Seekta), kritikama militarizma od strane socijaldemokrata (npr. V. Liebknecht, A. Bebel, R. Luxemburg, V. I.

¹ Militarizam kao pojam prvi put je upotrebljen u *Memoarima* Madame Chastenau (Sasne) 1816/18, i to u kontekstu režima Napoleona I. Slijedećih 45 godina pojam nije bio u upotrebi, da bi ga 1861. upotrijebio Pierre Proudhon, koristeći ga kao interpretaciju historije koja favorizira ideju rata kao pokretača najbolje čovjekove moralne energije i kao oružanih sukob. Kasnije pojam postaje široko prihvaćen i promatran u dva konteksta: 1. u političkom i konstitutivnom okviru i 2. socioekonomskom okviru, što je unijelo zbrku u definiranje pojma (prema: V. R. Berghahn, *Militarism — The History of an International Debate 1861—1979*, Berg Publishers, London, 1981, str. 7).

Prema *Dictionnaire etymologique* (Librairie Larousse, Paris, 1938) militarizam etimološki vuče korijene iz XIV. stoljeća i to od riječi *militaris* (lat. vojnik), a sama riječ *militarism* prvi se put javlja 1846. i vezuje se za francusko gramati-

Lenin) itd. — izloženi stavovi predstavljaju osnovu za poslijeratnu, po broju autora i napisanih stranica, kvantitativnu raspravu.

Unatoč velikom broju rasprava, stotinama napisanih radova i desetinama tisuća stranica, još ne postoji ni približno jedinstvo i opći stav o značenju i pojmovnom određenju militarizma. To pokazuje čitava skala različitih pojmovnih određenja koja militarizam identificiraju s: vlašću vojnika, dominacijom vojnih interesa u društvu, nadmoći vojnih ideja, osamostaljenošću vojske u društvu, bonapartizmom, vojnoindustrijskom spregom, oružanim snagama i sl. Poput imperijalizma, fašizma ili staljinizma, militarizam je i riječ za političku i ideološku propagandu i polemiku. Tako se, zavisno od strane na kojoj se netko nalazi, govori o nužno militarističkom kapitalizmu i, nasuprot tome, staljinističkom, despotskom i militarističkom socijalizmu («crveni militarizam»).

Istraživaču te društvene pojave danas je doista teško razlikovati drvo od šume; sve je istovremeno isto i različito. Doista bi bilo razumno da se prestane s utrkom u iznalaženju novih definicija koje bi, implicate i eksplicite, bile relevantnije nego ijedna dosad, te da se započne preispitivanje dosadašnjih »dostignuća« kojim bi se, uz valjanu kritičku analizu, moglo približiti zbiljskom određenju militarizma. To je i ideja vodilja ovog rada koji istražuje Lenjinovo određenje militarizma kao jednog od ključnih koncepata militarizma koji je najpresudnije odredio odnos društvenih istraživača istočnoevropskih socijalističkih zemalja spram tog pitanja. To znači da ću istovremeno djelomično analizirati — onoliko koliko je to vezano za Lenjinovu misao — »istočnoevropsku« varijantu određenja militarizma.

Kao jedan od najplodnijih i najsvestranijih mislilaca marksističke provijencije Lenjin se bavio i s mnogim vojnim pitanjima. Ta pitanja nisu klasično vojna; njega ne zanimaju vojna povijest, strategija i taktika u planiranju i upotrebi oružanih snaga, sanitetsko i intendantsko obezbjeđenje, inženjerija i sl. Prvenstvena preokupacija usmjerena je k sagledavanju društvene uloge oružanih snaga, odnosu civilnih i vojnih struktura, te iznalaženju i izgradnji takvog tipa vojne organizacije društva koji treba da ukine otuđenje čovjeka u njoj.

Prethodno je potrebno utvrditi koje su sve okolnosti utjecale na formiranje Lenjinovog suda o tim pitanjima. Takav pristup garantira pravilno razumijevanje, u dužem razdoblju, jasno uočljivih i međusobno teško spojivih različitosti u vrednovanju istih pojava. Ne dovodeći u pitanje kontinuitet Lenjinove misli, ipak je bilo i značajnih promjena teza u pitanjima vezanim za organizaciju i život socijalističke zajednice uopće, te i vojno-obrambenih pitanja posebno. Dublja analiza geneze »spornih« pitanja ukazuje na Lenjinovo primjetno odstupanje od vlastite misli, tj. odustajanje od dijela postulata formiranih u prvoj fazi stvaralaštva. Može se argumentirano utvrditi godina — međaš nakon koje neka postulirana pitanja iz prve faze Lenjinovog stvaralaštva nisu našla utemeljenje u drugoj fazi, nego su zamijenjena ne samo novim postulatima već i *prvim konkretnim* spoznajama življenja u socijalističkom društvu.

Granična godina, godina koja donosi preokret u misaonom procesu, jest 1916. godina, premda se i prije te godine mogu naći primjeri odstupanja od prethodnih generalnih ideja od 1914. do 1916. U obziru na četiri godine

najveći se broj izmjena ostvario oko 1916., pa je stoga ta godina određena kao prijelomna.

Zagonetku Lenjinovog odustajanja od osnovnih postulata vlastite misli nije teško riješiti. Dva su uzročnika tome: prvo, uobičajena korekcija spoznaje koja vremenom postaje zrelijom (zahvaljujući novim, prije nepoznatim činjenicama i saznanjima) i drugo, različitosti »poslova« koje je Lenjin počesto istovremeno obavljao. Koji su to »poslovi«? Prvo, Lenjin je za cijelo vrijeme svog stvaralaštva bio marksistički teoretičar koji je napisao niz studija nezaobilaznih u marksističkoj literaturi. Drugo, on je istovremeno bio i revolucionar-praktičar. Tražio je i iznalazio najpogodnije forme organiziranja revolucionarnih snaga za ostvarivanje socijalističke revolucije. Te organizacijske forme nisu uvijek bile u suglasju s teorijom. Treće, uspješnim okončanjem oktobarske revolucije on postaje i političar-državnik, zastupnik i zagovornik novouspostavljene vlasti i novouspostavljenih odnosa. I četvrto, a što je povezano sa prethodnim, kreator je nove državne ideologije, ideologije prve socijalističke zemlje, ideologije koja nije lišena, kao nijedna ideologija prije i poslije nje, stanovite *apsolutizacije* vlastitog mišljenja.

Ta četverostruka uloga morala se odraziti na vrednovanja pojava i odnosa. Ona su ponekad, zavisno od težišne uloge koja je u danom trenutku dominirala, bila međusobno i izrazito suprotstavljena. Naime, Lenjin-političar donekle se razlikovao od Lenjina-teoretičara, marksističkog mislioca. Nadalje, provođenjem oktobarske revolucije »preobražava« se od mislioca koji je razmišljao na duge staze (bavio se strategijom revolucije) u političara-državnika koji rješava taktička pitanja dana. Taj prijelaz sa strategije na taktiku, od rada na duge staze do rješavanja gorućih dnevnih problema, bio je kamen kušnje ne samo za Lenjina, nego i za cjelokupnu novu vlast i rezultirao je promjenom nekih osnovnih postulata lenjinističke misli. Jedan od indikativnijih primjera odstupanja od zacrtanih socijalističkih projekata odnosi se i na nepoštivanje odluke o ukidanju stajaće vojske u socijalističkoj državi i njezine supstitucije naoružanim narodom.²

Slično se dogodilo i s konceptom militarizma. Uočljivo je da Lenjinovi vrijednosni sudovi o militarizmu nisu istovjetni. Oni su zavisili od vremena u kojem je stvarao i njegove uloge koja je u tom vremenu dominirala. Uočli-

² O analiziranom problemu ne postoji jedinstvo među poznavateljima Lenjinove misli. Uobičajena su dva shvaćanja. Prema jednom, Lenjin je uvijek jednako razmišljao, i u ranoj i u kasnoj fazi stvaralaštva, s tim da su njegova razmišljanja i konkretni potezi povučeni nakon 1919, napose odustajanje od provođenja NEP-a, uvođenje »jednonačalija« u upravljanju poduzećima i militarizacije rada, vrlo jasno izrazili ono što je Lenjin ranije uvijek pisao. Kao karakteristične predstavnike ovog shvaćanja izdvajam Leszeka Kolakowskoga (npr. njegova studija *Glavni tokovi marksizma*) i Karla A. Wittfogela (*Orijentalna despotija*). Prema drugom shvaćanju, Lenjin je, također, uvijek jednako razmišljao, ali s tom razlikom da su neka odstupanja od zacrtanih socijalističkih projekata po okončanju oktobarske revolucije bila posljedica izrazito teške situacije u kojoj se našla prva socijalistička država, a koja Lenjin nije namjeravao pretvoriti u trajne postulate socijalizma, te je to naknadno učinio Staljin. To su, kako smatra M. Prelević, više bile epizodne političke odluke i situacijske prilike, a nikako kontinuitet u razmišljanju (M. Prelević, »Klasici marksizma o sukobima među socijalističkim zemljama i zvozu revolucije«, *Socijalizam*, 1981, 12, str. 1976). Giuseppe Boffa (*Povijest Sovjetskog Saveza*) i B. Caratan (*Teorije revolucije i socijalizam*)

vost o kojoj je riječ izgleda da ipak nije tako »uočljiva«, jer kako drugačije protumačiti činjenicu da se gotovo isključivo »izrabljuju« poznati Lenjinhovi stavovi o kapitalističkoj uzrokovanosti i egzistenciji militarizma (samo) u kapitalizmu, a zanemaruju se sva druga razmišljanja o njemu. »Spoznaja« takvog Lenjina obilježje je ne samo »istočnoevropskih« teoretičara (npr. A. Buzuev, V. N. Saprikov, R. M. Železnov, J. Vjatr i dr.), nego dominira i kod jugoslavenskih teoretičara (npr. E. Kučuk, A. Bebler, V. Šešelj i dr.). Kolikogod imali razumijevanja za ovakvu interpretaciju — jer ona u globalu prikazuje Lenjinov osnovni anticipativni odnos spram militarizma, a, osim toga, nijedan od tih autor nije se konkretnije bavio Lenjinovim određenjem militarizma — ono je u cjelini ipak nepravilno, jer ne sadrži sve relevantne činjenice.

Imajući u vidu navedene ograde i ocjenu da Lenjinovi vrijednosni sudovi o militarizmu nisu uvijek bili istovjetni, razmotrimo dva perioda u njihovu oblikovanju. U oba slučaja ključna su pitanja: Što je militarizam? Kakvo je vrijednosno određenje militarizma? Što su uzroci militarizma? Kakav je odnos socijalizma i militarizma? Kako se boriti protiv militarizma?

Lenjinovo shvaćanje militarizma do 1916.

Još od revolucije u Rusiji 1905. godine Lenjin oblikuje svoj sud o militarizmu. Iz tog vremena (1908) datira i najpoznatija i najrabljenija odrednica po kojoj je »... savremeni militarizam rezultat kapitalizma. On je u oba svoja oblika — »životna pojava« kapitalizma: kao vojna snaga koju kapitalističke države upotrebljavaju u svojim spoljnjim sukobima (»Militarismus nach aussen«, kako kažu Nijemci) i kao oružje koje u rukama vladajućih klasa služi za ugušivanje svakog (ekonomskog i političkog) pokreta proletarijata (»Militarismus nach innen«).³ Lenjinovo poimanje militarizma razvijalo se u sklopu razrješavanja tog pitanja među socijaldemokratima II. internacionale. Kao neposredni učesnik nekoliko kongresa i pripadnik revolucionarnoga lijevog krila socijaldemokracije Lenjin je i sam pridonio sagledavanju militarističkog pitanja. Stoga i analiza stavova socijaldemokrata može bitno pridonijeti pravilnom razumijevanju Lenjinovih ocjena. Osnovne odrednice socijaldemokrata o militarizmu mogu se naći već na briselskom kongresu iz 1891. godine. Referent V. Liebknecht istakao je, a kongres usvojio, da su: rat i militarizam vezani za bit kapitalističkog poretka, da se pitanje militarizma ne može odvojiti od pitanja klasne borbe, da će borba protiv militarizma biti »jalova« sve dok postoji kapitalizam, da će samo socijalističko društvo učiniti kraj militarizmu i osigurati mir.⁴ Na svim narednim kongresima uglavnom se ponavljala briselska rezolucija. Isticana je kapitalistička uzročnost militarizma, dok se pitanje borbe radničke klase protiv militarizma ostavljalo po strani. Pariški je kongres iz 1900. utvrdio antimilitarističke mjere, ali one su bile uglavnom moralna obaveza u odnosu na konkretna zaduženja svih subjekata uključenih u anti-

³ Lenjin, *Ratoborni militarizam i antimilitaristička taktika socijaldemokracije, Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1960, sv. 6, str. 410.

⁴ *Prvo — Drugo — Treće internacionalno. Delo*, 1952, str. 113.

militarističku borbu. Primjena metode generalnog štrajka po izbijanju rata, a pogotovu ustanka, smatrana je neprimjerenom, neostvarivom i štetnom za radnički pokret. Tek je štutgartski kongres 1907. označio prekretnicu. Istina, na njemu je službeno usvojena Bebelova rezolucija s uopćenim stavom o militarizmu — bez konkretne antimilitarističke strategije — ali je došlo do jače polarizacije u mišljenjima. Pogotovu je istup R. Luxemburg bio značajan za daljnji nastup socijaldemokrata. Ona je kritizirala Bebelovu rezoluciju, smatrajući da se mora iskoristiti kriza koju prouzrokuju ratovi za revolucionarnu akciju. Lenjin se pridružio R. Luxemburg u traženju revolucionarne akcije. Upravo zahvaljujući njima na slijedećem kopenhagenskom kongresu 1910. nadopunjena je Bebelova rezolucija. Posljednji bazelski kongres 1912. nakon kojeg se II. internacionala raspala, iskazao je odlučno antiratno raspoloženje, ukazao na mogućnost izbijanja svjetskog sukoba, te na potrebu iskorištavanja ratne krize za revolucionarnu akciju.

Usporedna analiza Lenjinovog određenja militarizma s Liebknechtovim ukazuje na njihovu popriličnu podudarnost u vrednovanju i traženju uzroka militarizma. Oba određenja negativno vrednuju militarizam, dovode ga u vezu s klasnom borbom i ukazuju na kapitalističku uzročnost. Oba nas uvjeravaju da je socijalizam lijek za militarizam. Zajedničko im je i to da ni jedan od njih ne kaže konkretno što je to militarizam. Mnogima je izmahnula ta značajna činjenica. Naime, indikativno je da ni Lenjin ni veći dio predstavnika socijaldemokracije nigdje nisu potpuno precizno definirali što je to militarizam. Pojam je nejasan. Stvar je svakog analitičara da pronikne što pod militarizmom podrazumijevaju pripadnici socijaldemokracije. Širok je dijapazon mogućih tumačenja i ona se kreću u rasponu od projiciranja da je on naoružavanje i pripremanje za rat, ratna politika i sam rat, vojna snaga i oružje do shvaćanja da je to stalna vojska. Da su to uobičajena shvaćanja mogu potvrditi slijedeća dva pasusa R. Luxemburg: »... Stajaća vojska, militarizam, stvarno su neophodni, ali za koga? Za današnje vladajuće klase i sadašnje vlade«⁵; ili: »... Ista promjena odigrala se sa militarizmom. Ako posmatramo istoriju, ne kakva je mogla biti ili je trebalo da bude, nego kakva je stvarno bila, moramo utvrditi da je rat predstavljao neophodan činilac kapitalističkog razvoja. Sjedinjene Američke Države i Njemačka, Italija i balkanske države, Rusija i Poljska, sve one stekle su uslove ili podsticaj za kapitalistički razvoj ratovima, svejedno da li pobjedom ili porazom.«⁶

Prije nego se izjasnimo o tome što Lenjin pod militarizmom uobličuje značajno je istaknuti da nikada nitko od spomenutih, ali i većeg dijela nespomenutih socijaldemokrata, nije pod militarizmom podrazumijevao vlast vojnika. A upravo je u današnje vrijeme takvo viđenje široko zastupljeno. Što je, dakle, Lenjin podrazumijevao pod militarizmom?

Lenjin misli, prije svega, na instituciju regularne (stalne, stajaće) armije i politiku koja uspostavlja instituciju oružanih snaga s konkretnim odnosima koji omogućavaju da armija, iako je popunjena ljudima regrutiranim

⁵ R. Luxemburg, *Socijalna reforma ili revolucija*, BIGZ, Beograd 1976, str. 109.

iz najširih narodnih slojeva, služi protiv toga istog naroda.⁷ Šire promatrao, *militarizam je miješanje vojne sile u borbu rada s kapitalom*. U članku *Vojska i revolucija* iz 1905. Lenjin je vrlo jasno izložio tu misao. Razračunavajući se s karakterom stalne vojske, Lenjin kaže: »... Stalna vojska svuda i u svim zemljama služi ne toliko protiv spoljnog koliko protiv unutrašnjeg neprijatelja. Stalna vojska je svuda postala oruđe reakcije, sluga kapitala u borbi protiv rada (potc. I. P.) . . . Istrgnimo zlo iz korijena. Uništimo potpuno stalnu vojsku.«⁸

Dosadašnja rasprava ukazala je na pojmovno određenje militarizma, njegovo vrijednosno određenje i uzročnost. Preostaje da se analiziraju preostala dva pitanja: kako se boriti protiv militarizma i kakva je mogućnost njegove pojave u socijalizmu?.

Odgovor na prvo pitanje nije kompliciran. Ako je militarizam identificiran (u užem smislu) s oružanim snagama i ako je njegov kliconoša kapitalizam, eliminacijom oba uvjeta postojanja eliminira se i militarizam. Kapitalizam se i zamjenjuje socijalizmom, a regularna armija naoružanim narodom, tj. uspostavljanjem milicijskog tipa vojne organizacije.

Da li je militarizam moguć u socijalizmu? Prethodni odgovori kažu dosta, ali ipak ne i sve. Naime, problemu se može pristupiti normativno-aprioristički, ali i teorijsko-mogućnosno. Normativno-aprioristički pristup negira mogućnost pojave militarizma u socijalizmu. Militarizma nema ako nema kapitalizma i stajace armije, a ni jedan od ta dva segmenta ne poznaje socijalizam. Teorijsko-mogućnosni pristup otvara mu djelomično odškrinuta vrata. U jednom slučaju teorijsko-mogućnosni pristup nalazimo kod A. Beblera koji smatra — analizirajući mogućnosti sukoba među socijalističkim zemljama — da je Lenjin davao i teorijsku i praktičnu mogućnost takvih sukoba.⁹ Bebler je tu u pravu, ali bilo bi pogrešno na osnovi toga ili nekoga drugog primjera izvući jednak zaključak i u slučaju militarizma.

Čuvari Lenjinove misli, koji po svaku cijenu nastoje braniti sve Lenjinove spoznaje, mogli bi spekulirati u stilu: Lenjin je jednovremeno smatrao da su nemogući sukobi među socijalističkim zemljama, ali je kasnije ipak dopustio tu mogućnost, pa zašto to ne bi bilo primjenljivo i ovom prilikom, pogotovu ako se zna da je u vrijeme nastanka pojma militarizma on mogao raspravljati samo o hipotetičkoj mogućnosti postojanja problema u socijalističkom društvu. Nadalje, vjerojatno je zbog toga i govorio o suvremenom militarizmu, ali ne i militarizmu uopće, jer samo je suvremeni militarizam — suvremeni za Lenjina, ali ne i za nas danas — odraz kapitalizma, a o onome prije i, eventualno, poslije njega Lenjin ništa ne kaže.

⁷ To shvaćanje podudarno je s razmišljanjima J. Wiatra koji smatra da je pojam militarizam R. Luxemburg upotrijebila kako za označavanje poslijeratne njemačke politike, tako i za definiranje institucije regularne armije zasnovane na »pruskom drilu« (Vidi u: J. Vjatr, *Sociologija vojske*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1987, str. 276).

⁸ Lenjin, *Vojna dela*, VIZ, Beograd, 1962, str. 76. Istu misao nalazimo i u već spomenutom napisu »Ratoborni militarizam i . . .« (Lenjin, *Izabrana dela* . . .) na str. 414.

⁹ A. Bebler, »Marksizam i problem ratova socijalističkih država«, *Kulturni*

Svi ti »argumenti« ipak su neodrživi. Naime, Bebler je utoliko u pravu ukoliko se promatra Lenjinova misao od otprilike 1916. pa nadalje. Ako se uključi i prethodno razdoblje, stvari stoje drugačije. To važi i za militarizam, posebno ako se iz rasprave ne ispusti činjenica po kojoj se, neovisno o atribuciji »suvremeni«, militarizam identificirao s oružanim snagama. A oružanih snaga u obliku stajaće vojske, prema onovremenim razmišljanjima većine socijaldemokrata, neće i ne može biti u socijalizmu. Sve to ukazuje da u odgovoru na postavljeno pitanje treba poći od normativno-apriorističkog pristupa po kojem je militarizam ne samo neprimjeren, nego i nemoguć u socijalizmu. Naknadna Lenjinova inverzija nakon 1916. ne reducira tu značajnu spoznaju.

Lenjinovo shvaćanje militarizma nakon 1916.

Od 1916. primjetno je da se Lenjinovo vrednovanje militarizma mijenja. Ne potpuno, ali se ipak inovira. Nova revolucionarna situacija od presudnog je značaja. Ona stare probleme zaodijeva u novo ruho, daje im novo značenje. Ona u prvi plan postavlja pitanja za koja se prvotno nije smatralo da će predstavljati stvarnost socijalističke zajednice. Analizirajući militarizam u novim uvjetima i sam Lenjin primjećuje: »...Ne sjećam se da su predašnji učitelji socijalizma koji su vrlo mnogo predskazali o nastupajućoj socijalističkoj revoluciji i vrlo mnogo odredili u njoj — ne sjećam se, da su se izjašnjavali po tom pitanju. Ono za njih nije postojalo zato što se postavilo tek onda kad smo počeli da stvaramo Crvenu armiju. To je značilo: izgraditi od ugnjetene klase, koja je bila pretvorena u stoku — armiju, punu entuzijazma, i primorati tu armiju da iskoristi najbrutalnije, najodvratnije od onoga što smo naslijedili od kapitalizma.«¹⁰

Polazeći upravo od nove situacije koja traži i nova vrednovanja mijenja se Lenjinov pogled na militarizam. Ostalo je jednako pojmovno određenje militarizma: Lenjinu je 1916. i kasnije militarizam isto što je bio i 1905. ili 1908. Rat i naoružavanje,¹¹ ali prije svega institucija stalne armije i politika koja joj određuje namjenu ostaju prepoznatljiviji atributi militarizma. Ni sada se militarizam ne identificira s vlašću vojnika. Vlast vojnika svodi se na bonapartizam. Sad to Lenjin vrlo jasno i kaže. Govoreći o vladi Kerenskog, Njekrasova, Avksentjeva i drugih on konstatira da je pred nama »...osnovna karakteristika bonapartizma: laviranje državne vlasti koja se oslanja na soldatesku (na najgore elemente vojske) između dviju neprijateljskih klasa i snaga, koje su manje ili više među sobom uravnotežene... Neka partija jasno i snažno, bez okolišanja, kaže narodu istinu — da mi preživljujemo početak bonapartizma; da je nova vlada Kerenskog, Avksentjeva i komp. samo zastor za prikrivanje kontrarevolucionarnih kadeta i vojne klike koja ima vlast u rukama...«.¹²

¹⁰ Lenjin, »Izvjestaj Centralnom komitetu 18. marta«, *Vojna dela*, 376—377.

¹¹ »...Danas imperijalistička buržoazija militarizuje (naoružava — I. P.) ne samo cio narod nego i omladinu. Sutra će ona vjerovatno pristupiti militarizaciji žena...« (Lenjin, »Vojni program proleterske revolucije« (napisano u rujnu 1916), *Vojna dela*, 191.

Nepromijenjeni su i uzroci militarizma. Virus militarizma — kako u kapitalizmu tako i u socijalizmu — stvara isti uzročnik. No, koji je to uzročnik? Prije odgovora na to pitanje potrebno je istražiti razlike kako bismo mogli razumjeti da mu je u obje solucije isti tvorac. Prva značajna razlika vezana je uz vrijednosno određenje militarizma. Od odlučnog protivnika i borca protiv militarizma Lenjin postaje, uvjetno rečeno, njegovim zagovornikom. Ne samo da je pred nama transformacija kojom se stopostotna negacija mogućnosti pojave militarizma u socijalizmu napušta, nego ona prima takve oblike da se militarizam čini nužnim i neophodnim za očuvanje socijalizma. Naznačena inverzija nije jednoznačna. Ipak, čini se da njezine temelje treba tražiti u objektivnim okolnostima koje su diktirale uvjete života i rada u prvoj socijalističkoj državi s jedne strane i u svojevrsnoj apsolutizaciji socijalizma i socijalističke ideje s druge strane.

Diktat objektivnih okolnosti rezultanta je građanskog rata. Kako kaže G. Boffa »građanski rat je prije svega rat, i kao takvog valja ga i voditi.«¹³ »Cjelokupni problem ruske socijalističke revolucije«, rekao je Lenjin koncem srpnja 1918, »sveo se na vojno pitanje . . . Htjeli mi to ili ne, stvari stoje tako: u ratu smo i sudbina revolucije ovisit će o ishodu toga rata.«¹⁴ »Sve za rat« i »sve za pobjedu« — bile su parole koje su se stalno ponavljale. Pritom, »za Lenjina kao marksistu« — kako zapaža B. Caratan — »nije bilo bitno da li su pojavni oblici društvenih odnosa koji su uspostavljaju neposredno socijalistički, već ga je prije svega zanimalo da li proletarijat kroz takve odnose ovladava društvenim razvojem i da li su ti odnosi nužna pretpostavka koja približava ostvarivanje socijalizma.«¹⁵ Promatrano s tog aspekta, militarizam, iako nepoželjan i neprimjeren socijalističkim odnosima, ipak je radi osvajanja slobode, tj. konačne pobjede socijalizma i socijalističke ideje nužan, i to kao »iznudeno opredjeljenje«.

Upravo zato Lenjin i ističe: »Mi smo osuđivali imperijalistički rat ali nismo negirali rat uopće. Zabunili su se oni ljudi koji su pokušavali da nas otkriju za militarizam. I kad mi se ukazala prilika da pročitam izvještaj o Bernskoj konferenciji žutih, gdje je Kaucski upotrebio izraz da kod boljševika nije socijalizam nego militarizam, osmehnulo sam se i raširio ruke. Kao da je doista bila u istoriji makar jedna velika revolucija koja ne bi bila vezana za rat. Svakako, ne! Mi ne živimo samo u državi, nego u sistemu država . . . To znači da vladajuća klasa, proletarijat, ako hoće da samo ona vlada, treba da to dokaže svojom vojnom organizacijom. Kako će klasa, koja je dosad igrala ulogu stoke za starešine iz vladajuće imperijalističke klase — kako će sebi da stvori svoje starešine, kako će da reši zadatak usklađivanja entuzijazma, novog revolucionarnog stvaralaštva ugnjetenih sa korišćenjem onih naslaga buržoaske nauke i tehnike militarizma u njihovim najlošijim oblicima, bez kojih ona neće moći da ovlada savremenom tehnikom i savremenim načinom vođenja rata?«¹⁶ Jedan od prethodnih citata potpuno uobličuje i razrješava Lenjinovu dilemu. On završava riječima da je to značilo »izgraditi od ugnjetene klase, koja je bila pretvorena u stoku —

¹³ G. Boffa, *Povijest Sovjetskog Saveza*, O. Keršovani, Opatija, 1985, str. 80.

¹⁴ Citat po G. Boffa, str. 80.

¹⁵ B. Caratan, *Teorija revolucije i socijalizam*, Zagreb, 1982, str. 101.

¹⁶ Lenjin, *Izvištaji* . . . str. 374.

armiju, punu entuzijazma, i primorati tu armiju da iskoristi najbrutalnije, najodvratnije od onoga što smo nasledili od kapitalizma«. Pritom ne bi trebalo zbunjivati to što Lenjin ističe da su se zabunili oni ljudi koji boljševike okrivljuju za militarizam. Lenjin tim ne kaže da militarizam nije prisutan u mladoj sovjetskoj državi, nego da je on posljedica uzroka koji se ne krije u prirodi socijalizma.

Militarizacija rada, uvođenje »jednonačalija« u upravljanju poduzećima, kao i većina aktivnosti poduzetih u vrijeme tzv. »ratnog komunizma«,¹⁷ također su refleksija nužnosti, i to nužnosti kao produkta »iznuđenog opredjeljenja«.

Apsolutizacija socijalizma i socijalističke ideje — koje se Lenjin djelomično odriče onoga trenutka kad dopušta mogućnost zajedničkog življenja socijalističkih i kapitalističkih društava — drugi je značajan oslonac inverzije. Ta apsolutizacija imala je uzlazan kontinuitet, to uzlazniji što se revolucija približavala svome početku. Istina, ona je postojala i prije. Ali u vremenu u kojem se militarizam smatrao nemogućom društveno-klasnom pojavom u socijalizmu, ta apsolutizacija i nije mogla imati bilo kakav odraz na poimanje militarizma u socijalizmu, jer potonjeg tamo i nema. Odnos se uspostavlja kad militarizam, makar i kao »izraz nužnosti«, obitava u socijalizmu, ali i kad sama apsolutizacija socijalističke ideje svojim jačanjem mijenja odnos prema militarizmu. Naime, apsolutizacija socijalističke ideje ne samo da ne trpi življenje ostalih ideja, nego se radi svoje »apsolutne ispravnosti« može u realizaciji koristiti inače neprimjerenim sredstvima — cilj opravdava sredstvo! Intrizično vrednovanje socijalizma načelno omogućava prihvaćanje instrumentalne vrijednosti militarizma. Ugroženost prve socijalističke zemlje od vanjske intervencije, kontrarevolucije iznutra, te opći kaos u zemlji dodatni su elementi koji instrumentalnu vrijednost militarizma potvrđuju.

No, treba istaknuti da oba pristupa — nužnosti i apsolutizacije — ne čine militarizam kao takav pravednim. Za Lenjina je militarizam uvijek nepravedan, on u sebi stalno nosi negativno određenje, uvijek je u raskoraku sa socijalističkim ciljem, ali s tom osobenošću da cilj kojemu se teži dopušta njegovu upotrebu. Sredstvo je nespojivo s ciljem, ali je neophodno za njegovu realizaciju.

Mnogo je primjera na koje se može preslikati taj raskorak u odnosu sredstva i cilja. Oni potvrđuju da se radi o kontinuitetu, a ne o sporadičnom slučaju. Kao indikativan primjer poslužiti će Lenjinovo uvođenje novoga kategorijalnog aparata u podjeli ratova. Među marksistima općeprihvaćenu Marxovu i Engelsovu podjelu ratova na obrambene i napadačke Lenjin kritizira i stavlja izvan upotrebe. On uočava da ta podjela — zbog nedovoljne konkretizacije i promijenjenog karaktera ratova zbog čega u fazi imperijalizma obje zaraćene strane mogu voditi napadački rat — omogućava da sve zaraćene strane tvrde kako vode obrambeni rat. Prihvaćajući Lenjinovo zapažanje kao onovremenu zbilju u ponašanju zaraćenih strana, rekao bih da to i nije glavna zamjerka Marxovoj i Engelsovoj podjeli. Ona je rezultat drugih činjenica. Naime, ta je podjela smetala Lenjinu. Ona je one-

moogućavala vođenje napadačkih ratova od strane socijalističkih zemalja. Dobro je znano da je to doba vjerovanja u sveopću svjetsku revoluciju u kojoj će socijalistički subjekti koji prvi materijaliziraju socijalističku ideju biti obavezni da aktivno pomognu subjektima koji to još nisu ostvarili. A to znači i to da prva socijalistička zemlja ima obavezu da, po potrebi i procjeni, povede napadački rat — napadom na kapitalističku zemlju — kako bi pomogla ili bar podstakla revolucionarne snage napadnute zemlje. Sovjetska agresija na Poljsku 1920. imala je, i prema samome Lenjinovom iskazu, tu pozadinu. Dakle, i tu je sredstvo opravdano ciljem.

Logična posljedica prihvaćanja mogućnosti vođenja pravednih napadačkih ratova od strane socijalističkih subjekata jest negacija valjanosti podjele ratova na napadačke i obrambene, pri čemu su samo posljednji pravedni. Iz toga slijedi potreba da se iznađe takva podjela ratova koja će omogućiti da se napadački ratovi socijalističkih zemalja proglašavaju pravednim.¹⁸ Stoga se u Lenjinovoj podjeli ratova na pravedne i nepravedne ne smije ispustiti iz vida njezina dvostruka uvjetovanost. Ovaj zaključak — koji, koliko mi je poznato, nije nigdje zabilježen u teorijskim raspravama o podjeli ratova — traži da se preispita primjerenost Lenjinove podjele u današnjem vremenu — vremenu drukčijeg sagledavanja socijalizma i, uopće, širenja socijalističke ideje u svijetu.

Vratimo se glavnom problemu drugog dijela rasprave. Dosadašnji je njezin tok pokazao kako je Lenjin od oštrog protivnika militarizma postao njegovim »umjerenim zagovornikom«. Kako je već istaknuto, vrijednosno se određenje izmijenilo. Ne potpuno, ali se ipak izmijenilo. Militarizam je ostao zlo, ali sada iznuđeno zlo, koje se može pravdati ciljem koji se njime postiže.

Predočena inverzija izravno je utjecala na izmjenu Lenjinova stava u tretiranju veze socijalizam-militarizam. Napušteno je prvotno negiranje bilo kakve veze militarizma i socijalizma. To je plod promjene vojne organizacije socijalističke zajednice. Od zacrtanoga socijalističkog projekta obrambene organizacije društva, zasnovanoga na milicijskom tipu vojne organizacije, prelazi se na vojno-obrambenu organizaciju u kojoj dominira regularna armija. Ako je pojmovno određenje militarizma ostalo isto, a vidjeli smo da jest, militarizam se, dakle, mora pojaviti i u socijalizmu. Apsolutizacija socijalističke ideje, te »iznuđena nužnost« daljnja su potvrda življenja militarizma u socijalizmu.

No, valja se vratiti prolongiranom pitanju o uzrocima militarizma. Interesantno je — ali i posve razumljivo — da je uzrok militarizma u oba perioda isti, unatoč tome što se u drugom periodu militarizam očituje i u

¹⁸ Tu Lenjinovu opservaciju prihvatila je većina marksista s »Istoka«. Tako npr., E. A. Razin priopćava da »revolucionarna borba proletarijata, pojačana njegovom pobjedom u pojedinim zemljama, dovodi do povezivanja građanskog rata unutar pojedinih zemalja sa revolucionarnim ratovima izvan njih. Klasni karakter takvih ratova uslovio je da razlika između odbrambenih i napadačkih ratova izgubi sada svaki smisao. Ranije je to imalo veliki značaj koji je određivao političku sadržinu rata. Kada se pak terminom odbrambenog rata služe imperijalisti da bi kamuflirali agresiju, da bi obmanuli narodne mase« (E. A. Razin, *Uvod u istoriju ratne veštine*, u: Zbirka članaka iz strategije, I, Vojno delo, Beograd, 1961,

socijalističkom društvu. Što je razlog tome? Posrijedi je, prije svega činjenica — na koju Lenjin ukazuje ne toliko izravno koliko posredno — da je militarizam u oba sistema posljedica kapitalizma. Kapitalistička društva, usljed same svoje prirode, nisu u stanju opstati i reproducirati se bez oslanjanja političkog aparata na primjenu militarističkih metoda. U socijalističkim društvima militarizam je izraz paralelnog postojanja i kapitalističkih društava. Primjena militarističke metode u socijalizmu nije produkt prirode socijalističkog društva — naprotiv, on je njezina negacija — nego nužnosti obrane od grabljivoga buržoaskog društva u čijoj je prirodi ekspanzija. Efikasnost borbe nalaže da se u sukobu s takvim neprijateljem može uspjeti isključivo primjenom istih metoda koje koristi protivnik. Druga, efikasnija sredstva koja bi bila primjerenija socijalističkoj prirodi ne postoje.

Odgovor na posljednje pitanje — kako se boriti protiv militarizma — jest jednostavan i kratak. Bolest militarizma liječi se uklanjanjem tumora koji ga uvjetuje, a tumor je uvijek isti: kapitalizam. Pobjedom socijalizma, nestankom kapitalizma, nestaje i militarizam. Kao potvrda ovoga, kao i prethodnog pasusa u kojem je bilo govora o prirodi odnosa socijalizam—militarizam, poslužiti će same Lenjinove riječi da »militarizam nikada i ni u kom slučaju ne može biti pobeđen i uništen na neki drugi način do samo pobedonosnom borbom jednog dela narodne armije protiv drugog njenog dela. Nije dovoljno samo grditi, preklinjati, 'negirati' militarizam, kritikovati i dokazivati njegovu štetnost, glupo je mirno se odricati vojne službe — zadatak se sastoji u tome da se čuva u napetosti revolucionarna svest proletarijata i to ne samo uopšte nego da se konkretno spremaju njegovi najbolji elementi da bi u trenutku najdubljeg vrenja u narodu stali na čelo revolucionarne vojske.«¹⁹

Zaključna razmatranja

Preostaje da se sagledava prihvaćenost Lenjinove misli, te njezina valjanost danas. Polazna osnova rasprave — preispitivanje Lenjinova određenja militarizma studioznijem čitaocu sugerira da je ono naišlo na plodno tlo i širok krug pristaša i u prošlosti i danas. Pristaše potječu iz svih socijalnih kategorija, ali prije svega iz političkih i znanstvenih krugova uglavnom istočnoevropskih zemalja. Neprikosnovenost Lenjina kao vođe i ideologa oktobarske revolucije i najznačajnijeg marksističkog teoretičara nakon Marxa i Engelsa reflektirala se i na prihvaćanje njegove militarističke »platforme«. Znanstvena spoznaja o Lenjinovoj misli o militarizmu nije mogla imati veliki utjecaj na njezino prihvaćanje. Naime, Lenjinovo razmatranje militarizma uglavnom se zasnivalo na primjeni političkog pristupa. Politički pristup u rješavanju nekog problema često njegovog protagonista uvlači u to da se mora opredijeliti između korisnosti i ispravnosti postupka. Počesto se događa da je korisnost postupka suprotna ispravnosti tog postupka. Uostalom, i sam je Lenjin, govoreći o iznuđenoj nužnosti militarizma u socijalizmu, na posredan način potvrdio taj problem. Ali, ako se ta diskrepancija kod političara i može prihvatiti, ona ne bi smjela utjecati

na znanstvenu misao. Sukobi korisnog i ispravnog, kolikogod u svakodnevnoj politici završavali na štetu ispravnog, ne smiju utjecati na spoznaju prave prirode tih postupaka. S tog aspekta, uvažavajući Lenjinovu generalnu ocjenu o negaciji militarističkih postupaka, doslovno je preuzimanje njegove misli o militarizmu neprihvatljivo. Lenjin je ne samo znanstvenik, nego i ideolog i političar. U tom je slučaju uvijek potrebno sagledati što je od toga odlučujuće utjecalo na kvalifikaciju analizirane pojave. A upravo to nije činjeno u slučaju militarizma.

Najveći je dio teoretičara na Istoku nekritički preuzeo Lenjinovo razmatranje o militarizmu. K tome, ne preuzima se cjelokupna Lenjinova spoznaja o militarizmu, nego samo onaj dio koji govori o kapitalističkoj uzročnosti i postojanju militarizma isključivo u kapitalističkom društvu. Ne priznaje se čak ni kao mogućnost njegova pojava u socijalističkom društvu. To važi čak i za takvog marksističkog sociologa kao što je Poljak J. Wiatr, čije su analize civilno-vojnih odnosa i problema priznate i u svijetu.²⁰

Sagledavši svu širinu Lenjinove misli o militarizmu, preostaje nam da utvrdimo valjanost te misli danas. Svjesni smo da će rezultati do kojih dođemo biti nepotpuni, jer njihova potpunost nalaže da se jasno pojmovno definira militarizam. A to upućuje na potrebu prezentiranja većeg broja odrednica o militarizmu, što nije predmet ove rasprave. Ipak, moguće je udovoljiti tom zahtjevu polazeći od jasnog razgraničenja političkog i znanstvenog određenja militarizma. Nužno je razlikovati naučno znanje od idealiziranog interesa. To traži manju primjenu aksiološkog metoda, a veću primjenu epistemološko-etnološkog pristupa.

Naznačena određenja jednoznačno ukazuju na to da valjanost Lenjinovog određenja militarizma — koje je više rezultanta političkog i aksiološkog pristupa — nije zagarantirana. Razmotrimo i zašto.

Prvo, određenje militarizma koje se u oba razdoblja, do 1916. i nakon 1916, zasniva na njegovoj identifikaciji sa stajaćom vojskom i klasnom funkcijom klasične vojne sile uopće jest neodrživo. Ono je prvenstveno produkt potrebe da se upotrebom ovoga pojma politička borba protiv buržoaske vlasti učini efikasnijom. Ono nema dodirnih elemenata s etimologijom pojma militarizam, a ni sa stvarnom prirodom militarizma u kojemu su oružane snage — ali ne same po sebi, nego u danim okolnostima — samo jedna od karika pojavnosti militarizma.

Drugo, tvrdnja da je militarizam u socijalističkim društvima kao i u kapitalističkim posljedica postojanja potonjih, nije utemeljena u stvarnosti. I ona je refleksija političke potrebe za opravdavanjem militarističkih poteza prve socijalističke vlade. U današnje vrijeme — kad svi politički subjekti ukazuju na mogućnost i potrebu zajedničkog življenja socijalističkih i kapitalističkih društava, neprihvatljivost »izvoza revolucije« i prihvat-

²⁰ Nije predmet ovog rada pojedinačna analiza zastupnika takvog razmišljanja. Ipak, ukazujem na nekoliko autora: V. P. Abarenkov, K. P. Borisov i R. M. Železnov, autori studije *Militarizam i razoružanje*, POLITIZDAT, Moskva, 1984. (v. posebno prvo pogl. studije); V. N. Saprikov, autor rada *Militarizam — političke i socijalno-ekonomske posljedice*, Međunarodni odnosi, Moskva, 1984; A. Buzuev (*Transnational Corporations and Militarism*, Progress Publishers, Moscow, 1985) primjetno zastupa istovjetno polazište, iako se u radu ne bavi odno-

ljivost politike miroljubive aktivne koegzistencije — traženje uzroka militarizma u socijalističkim zajednicama u paralelnom postojanju kapitalističkih društava u svijetu nije osnovano. Ona posredno, npr. ideološkim konfrontacijama, mogu pospješiti, ali ne i uzrokovati njegovo nastajanje. Problem militarizma treba zahvatiti u totalitetu, pokazati da je militarizam ne samo klasna pojava (ako birokraciju promatramo kao klasu) koja postoji i u pojedinim socijalističkim zemljama, nego i da se korijeni u prirodi odnosa nekih sredina (indikativni su primjeri NR Albanije i NR Poljske).

Treće, kao posljedica prethodnih spoznaja, pitanje borbe protiv militarizma mora dobiti novi odgovor. Ako postojanje kapitalističkih društava s imanentnim zakonima djelovanja nije jedini uzrok militarizma, nego ga treba tražiti i u prirodi odnosa u pojedinim socijalističkim zemljama, nestankom kapitalizma ne nestaje i militarizam. On se može eliminirati tek kada se uklone svi uvjeti u kojima nastaje, uključujući i odnose u socijalističkim društvima.

Ukratko, militarizam je znatno kompleksnija pojava nego što ju je Lenjin odredio. Uzroci su mu brojniji, a oblici manifestiranja raznovrsniji. U tom pogledu Lenjinove spoznaje nisu kompletne, posljedica su stjecaja povijesno-političkih okolnosti i danas su većim dijelom neprihvatljive.

Ilija Prijić

LENIN'S DEFINITION OF MILITARISM AND ITS CURRENT RELEVANCE

Summary

Lenin's definition of militarism until 1916 was in agreement with the social democratic views of the Second International. He did not define militarism as a rule of the military but as a politics which establishes institutions of armed forces and stationary army that should be used in case of a conflict between capital and labour. Faced with war and armed intervention Lenin redefined his definition of militarism accepting it as an instrument necessary for the preservation of the revolution. In neither of these two definitions did Lenin come close to the contemporary definition of militarism.